

Kolstø, Pål. Nasjonalstaten – uegnet i øst? *Nytt norsk tidsskrift*, 1995, 12(3), 266-274

Lenke til Universitetsforlaget <http://www.universitetsforlaget.no/>

Lenke til idunn.no <http://www.idunn.no/>

NASJONALSTATEN - UEGNET I ØST?

Pål Kolstø
Universitet i Oslo

Det har ofte vært hevdet at nasjonalstaten, den dominerende statsform i Vest-Europa, ikke egner seg for eksport. Mens nasjonalstaten i Vest-Europa i lang tid har bidratt til politisk stabilitet, demokrati og velstandsutvikling, vil den i andre deler av verden tvert imot føre til instabilitet og undertrykkelse. Selv ikke i Vest-Europas kulturelt beslektete oppland - Øst-Europa og Russland - vil denne statsideen bringe noe godt med seg. Oppløsningen av østeuropeiske imperier og multinasjonale stater i dette århundre har ført til at en rekke nye 'nasjonalstater' har sett dagens lys, men det er tvilsomt om disse politiske endringene har bidratt til å redusere menneskelig lidelse eller til å fremme utvikling i området. Ikke minst forsøkene på å realisere nasjonalstatsprinsippet i det tidligere Jugoslavia har fått mange til å rygge tilbake med forferdelse, og til å mene at det er selve idealet om nasjonalstat som dypest sett er årsak til grusomhetene.

Det tør være kjent at begrepet 'nasjonalstat' kan ha en rekke svært forskjellige betydninger, og vårt svar på artikkeloverskriftens spørsmål avhenger av hvilken vi legger til grunn. En ikke uvanlig definisjon i Vest-Europa går ut på at nasjonalstaten ganske enkelt er den moderne stat, i motsetning til den før-moderne stat - den dynastiske stat, fyrstestaten, føydalstaten, o.s.v. I den førmoderne stat er den politiske makt forbeholdt noen få: monarken, aristokratiet eller de formuende. Den politiske nasjon, forstått som summen av de individer som har politiske rettigheter, er langt snevrere enn den samlede befolkning. I nasjonalstaten derimot er det nasjonen, hele folket, som har politisk makt og utøver den gjennom periodiske valg. Mens den før-moderne stat har undersåtter, har nasjonalstaten borgere.

Den vestlige forståelsen av nasjonalstaten innebærer også som regel at dette er en *aktiv* stat som tillegges viktige oppgaver innenfor en rekke samfunnsområder -- skolegang, helsevesen, kommunikasjoner, osv. Den førmoderne stat derimot legger seg svært lite opp i innbyggernes ve og vel. Den nøyer seg med samle inn skatter, opprettholde lov og orden, og forsvare landets grenser. Med slike definisjoner blir det nokså meningsløst å diskutere hvorvidt nasjonalstaten var en god idé eller ikke. Det blir ikke bare reaksjonært (i ordets egentlige betydning) men utopisk å ønske seg tilbake til forgangne århundrers vekterstat eller fyrstestat. Nasjonalstaten er statens aktuelle fremtredelsesform, og diskusjonen om nasjonalstatens idé og betydning blir i Vest-Europa ofte ikke noe annet enn en diskusjon om *statens* idé og betydning. Alternativet til nasjonalstaten er da ikke den atavistiske minimumsstat, men overnasjonal integrasjon, som regel i form av regionale integrasjonsprosjekter av typen EU.

Men hele denne debatten endrer karakter så snart vi forlater Vest-Europa, og beveger oss over mot andre himmelstrøk. I landskapet mellom Oder-Neisse og Ural får ordene helt andre valører. Her har begrepet 'nasjon' ikke primært vært knyttet til det statlige fellesskap, men til det kulturelle, eller mer spesifikt: til det etniske fellesskap.¹ Det er sannsynligvis to hovedforklaringen på hvorfor det er slik. For det første har borgerskapet alltid stått meget svakt i Øst-Europa, og nettopp borgerskapet var av forskjellige grunner motoren i de nasjonale prosjektene i Vest-Europa. I Øst var borgerskapet ikke bare fåtallig, men også i

¹ Svein Mønnesland, 'Stat og nasjon i Sentral- og Øst-Europa', i Svein Gjerdåker, Tor Skålnes og Terje Tvedt: *Nasjonalstaten under press?*, Oslo 1994, ss. 185-212.

mange tilfeller oppfattet som 'unasjonalt'. Handelsmenn, kjøpmenn og etter hvert også mange av industriherrene tilhørte ofte ikke-innfødte grupper: jøder, armenere, diaspora-tyskere, diaspora-grekere, etc.

For det andre holdt den imperiale, dynastiske stat seg mye lenger i denne delen av Europa enn i Vest. Det er symptomatisk at selv i den mest moderne av disse statene, den habsburgske, var rikets navn og identitet knyttet til dynastiet. Tidligere hadde habsburgerne hatt besittelser i vidt forskjellige deler av Europa, Spania, Nederlandene, osv., og det var nærmest et resultat av historiske tilfeldigheter at deres landområder til slutt ble konsentrert om Sentral- og Øst-Europa. De tysktalendes andel av befolkningen i denne staten var på 1800-tallet under 25%.² Det fantes betydelige regionale og kulturelle forskjeller innen det habsburgske riket, ikke bare fordi det var så stort, men også fordi herskerne ikke var på langt nær så systematiske og energiske i sin nasjonsbyggingspolitikk som de statlige myndigheter i Vest-Europa var. Habsburgstatens legitimitet og identitet var ikke knyttet til én bestemt etnisk gruppe. Den la seg i det hele tatt relativt lite opp i språkgruppens indre liv, på godt og ondt. Overlatt til seg selv kunne de språklige fellesskap utvikle seg til sterke nasjonale identiteter. Så lenge staten var imperial, var nasjonen ikke-statlig.

Det andre store imperium i Øst-Europa, det russiske, hadde et tilsvarende konglomeratpreg. Takket være en serie meget vellykkede kriger hadde riket ekspandert jevnt og trutt siden 1300-tallet. Etnisitet eller kulturelt fellesskap var ikke noe prinsipp for denne territorielle veksten. Frem til siste tredjedel av det 19. århundre bekymret det ikke de tsaristiske myndigheter nevneverdig at russernes andel av befolkningen bare utgjorde ca. 40%. Det russiske samfunn var først og fremst delt inn etter sosiale og ikke etniske skillelinjer. Etterhvert som nye områder og nye etniske grupper ble lagt inn under riket, koopterte tsarmakten den stedlige elite, der slike fantes. Disse ble gitt fulle standsrettigheter i den etnisk meget sammensatte russiske adel. Denne metoden sikret i lang tid en bemerkelsesverdig høy stabilitet. Lokal sedvanerett og regionale særordninger eksisterte i en rekke forskjellige provinser. Ofte gav disse ordningene ikke-russerne flere friheter og færre forpliktelser enn russerne hadde.³

KONGLOMERAT-STATEN OG SIVILISASJONSUTVIKLING

Vi vet selvfølgelig ikke hvordan Østerrike-Ungarn eller Tsarrussland ville utviklet seg dersom dynastiene var blitt avviklet og erstattet med folkestyre av vestlig type og intakt territorium. Enkelte har sett det som en ulykke at denne muligheten aldri ble utprøvd.⁴ En viktig forskningstradisjon hevder at demokratiet har bedre utfoldelsesmuligheter i en multietnisk stat enn i kulturelt homogene stater. Dersom det er slik at demokrati forutsetter et pluralistisk samfunn hvor individene kan velge mellom forskjellige normsett, må vi kunne forvente at slikt verdimangfold vil være bedre ivaretatt i en multinasjonal stat. Et mangfold der ingen etnisk, religiøs eller lingvistisk gruppe er sterk nok til å monopolisere statens organer, gir et sterkt vern mot meningsdiktat og ensretting. En klassisk formulering av dette synet ble fremsatt av lord J.E. Acton allerede i midten av forrige århundre:

The presence of different nations under the same sovereignty [...] provides against the servility which flourishes under the shadow of a single authority, by balancing interests, multiplying associations, and giving the subject the restraint and support of a combined opinion.⁵

² Raymond Pearson, *National minorities in Eastern Europe*, London, 1983.

³ Andreas Kappeler, *Russland als Vielvölkerreich*, München 1993.

⁴ Peter Normann Waage, *Jeg, vi og de andre*, Oslo 1993.

⁵ Sitert etter Antony H. Birch, *Nationalism and National Integration*, London 1989, s. 28.

Dette synet har mange tilhengere den dag i dag, også i den norske debatten.⁶ Samtidig forsvarer lord Acton den flerkulturelle stat med europosentriske, kulturhierarkiske argumenter som nok av de fleste føles avlegs idag.

Inferior races are raised by living in political union with races intellectually superior. Exhausted and decaying nations are revived by the contact of a younger vitality. Nations in which the elements of organisation and the capacity for government have been lost [...] are restored and educated anew under the discipline of a stronger and less corrupted race.

Men dersom det virkelig er slik at noen nasjoner og raser er mer laverestående, utlevde eller korrumperte enn andre, da vil det ut fra et sivilisasjonsperspektiv være liten hensikt i å bevare deres egenart i det hele tatt. Det ville sannsynligvis være bedre om de enkelte medlemmer av denne nasjonen oppgav sin etniske identitet og sluttet seg til en høyerestående nasjon gjennom en assimileringssprosess. Dette er den konklusjon John Stuart Mill utvetydig trekker.

Experience proves that it is possible for one nationality to merge and be absorbed in another: and when it was originally an inferior and more backward portion of the human race the absorption is greatly to its advantage. Nobody can suppose that it is not more beneficial to a Breton, or a Basque of French Navarre, to be brought into the current of the ideas and feelings of a highly civilized and cultivated people - to be a member of the French nationality, admitted on equal terms to all the privileges of French citizenship, sharing the advantages of French protection, and the dignity of French power - than to sulk on his own rocks...⁷

Dermed er vi kommet frem til en helt ny måte å argumentere på til støtte for den flerkulturelle stat: Den er et middel til å utbre sivilisasjon gjennom en assimileringssprosess der statens flerkulturelle aspekt blir opphevet.

HABSBURG-STATEN

På slutten av 1700-tallet forsøkte opplysningskeiseren Josef II å utvide skoletilbudet og høyne dannelsesnivået blant sine habsburgske undersåtter, og for å nå disse målene ville han innføre ett standard undervisningsspråk for hele riket. Det var i første praktiske årsaker til at han valgte hoffspråket, tysk, til dette formålet.⁸ Keiser Josefs skoleprosjekt var nettopp det jeg forstår med et nasjonalstatlig moderniseringsprosjekt. Men tiltaket slo feil, dels fordi det ble gjennomført i for stort tempo og med liten *Fingerspitzengefühl*. Det resulterte i en kraftig kjedereaksjon av etnisk mobilisering blant ikke-tyskerne. Ungarerne insisterte på økt magyarisering i 'sine' områder, noe som i sin tur avfødte sterk uro blant kroater, rumenere, etc. Disse krevde styrket vern om sine etno-lingvistiske tradisjoner og institusjoner for å motstå det magyarske assimileringspresset.

I det lange perspektiv er det mulig å oppfatte Josefs feilslåtte kampanje som en sterkt medvirkende årsak til den etniske konsolideringen i Øst-Europa og til at begrepene etnos, folk og nasjon her flyter helt over i hverandre. Det er symptomatisk at Europas store 'folkevår', revolusjonsåret 1848, fikk svært forskjellige utslag i Øst og Vest. Begge steder artet det seg som de underpriviligertes opprør mot undertrykkelse og sosial urettferdighet, men i Paris førte dette til klassekamp under sosialistiske slagord, i Øst var det derimot de etniske gruppernes befrielse fra fremmedherredømme som sto i fokus.

⁶ Den mest profilerte talsmann for dette synet er kanskje sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen.

⁷ Sitert etter Birch, op. cit. s. 39.

⁸ Philip Longworth, *The Making of Eastern Europe*, London 1994.

Den etniske mobilisering blant de habsburgske minoritetene gav næring til en stadig mer angstbitersk germaniseringspolitikk i Wien. Germanisering var nå ikke lenger et middel til å fremme sivilisasjon, men til å holde riket sammen. Et radikalt alternativ til denne homogeniseringspolitikken ble rundt århundreskiftet lagt frem av de såkalte austro-marxistene. Også de hadde som et viktig siktemål å sikre riksenheten, men dette, mente de, lot seg best gjøre ved å innføre et konstitusjonelt vern om minoritetenes kulturelle identitet og utviklingsmuligheter. Dette vernet burde gis form av s.k. 'individuell- kulturell autonomi'. Ut fra austro-marxistenes modell skulle medlemmer av minoritetsgrupper kunne nyte godt av spesielle minoritetsrettigheter uansett hvor de bodde. Siden disse rettighetene ikke var knyttet til territorium kunne de ikke danne grunnlag for separatisme eller territoriell oppsmuldring av staten.⁹

Om austro-marxistenes modell ville fungert dersom den var blitt utprøvd vil vi aldri få vite. Alfred Pfabigan har påpekt at alle ledende austro-marxistene var tyskere og hadde store problemer med å forstå ikke-tyskernes ønsker og behov. De fleste av de samfunnsinteresser som Karl Renner og Otto Bauer definerte som felles for alle etniske grupper, var i realiteten uttrykk for tyske prioriteringer og ikke gjenspeilet noe nasjonalt kompromiss.¹⁰

DEN ØSTEUROPEISKE NASJONALSTATEN ETTER 1918

Etter den første verdenskrig ønsket de vestlige seierherrene å legge sine begreper om nasjon og folkesuverenitet til grunn for fredsslutningen.¹¹ Noen har oppfattet Woodrow Wilsons fjorten punkter fra januar 1918 som et uttrykk for misforstått idealisme, andre som et ledd i en utspekulert plan for å oppnå en endelig og tilintetgjørende seier over krigens tapere, nemlig ved å partere dem. Uansett kan det ikke herske tvil om at tanken om 'folkenes og nasjonenes selvbestemmelsesrett' ble gitt et helt annet innhold da det ble anvendt på Øst-Europa enn når det ble brukt om vestlige forhold. Den amerikanske nasjon som Wilson var president for, var i høyeste grad multi-etnisk, uten at noen av den grunn kom på den tanke at de enkelte etniske gruppene, qua etnisk gruppe, skulle ha noen politiske rettigheter i denne staten.

Nå kan man hevde at det er kunstig å sammenligne Østerrike-Ungarn og USA som multinasjonale stater. De østeuropeiske nasjonene har en territoriell tilhørighet som de etniske gruppene i USA mangler. Det var derfor mer lettere å stykke opp staten etter etniske skillelinjer i det første tilfellet. Selv om dette utvilsomt er riktig må vi straks legge til at også i Øst bodde og bor de etniske gruppene så sammenfiltret at det var/er komplett umulig å danne etnisk rene stater ved grenseendringer. Dessuten ble det etniske prinsipp i mange tilfeller fraveket under grensetrekkingene etter første verdenskrig, av militær-strategiske, kommunikasjonstekniske og maktpolitiske hensyn. Summa summarum var man ikke kommet så svært mye nærmere den etnisk definerte nasjonalstaten etter Versailles-, St.Germaine- og Trianon-traktatene.

Dette er den vanligste innvendingen som har vært rettet mot Versailles-arrangementene, men det spørres om ikke dette er en kritikk som i noen grad skyter over målet. Dersom man i utgangspunktet mener at den etnisk definerte nasjonalstat verken er ønskelig eller fullt ut realiserbar, er det liten grunn til å beklage at den ikke så dagens lys i Øst-Europa etter første

⁹ Arne Kommisrud, "Historiske" og "historieløse folk". En historisk-sosiologisk teori om nasjonalitetskonflikter i Sentral-Europa', *Sosiologi*, 1993/2, ss. 47-71.

¹⁰ Alfred Pfabigan, 'The political feasibility of Austro-Marxist proposals for the solution of the nationality problem of the Danubian Monarchy', i Uri Ra'anan, et al. op. cit. ss. 53-63.

¹¹ Øyvind Østerud, *Nasjonenes selvbestemmelsesrett*, Oslo 1984.

verdenskrig. Spørsmålet burde heller være om fredsslutningene gav grunnlag for politisk og territorielt definerte nasjonalstater, forstått som aktive, moderne stater med sterk fellesskapsfølelse borgerne imellom, som var i stand til og villige til å påta seg samfunnsoppgaver som hadde vært neglisjert i imperietiden.

Det overretniske, rent politiske nasjonskonsept ble ikke utprøvd i noen stat i Øst-Europa i mellomkrigstiden. Riktignok ble alle permanente innbyggere gitt statsborgerskap, men én eller noen få etniske grupper dominerte det politiske liv og ble mer eller mindre eksplisitt definert som det statsbærende folk. Minoritetene ble noen steder allernådigst tolerert, andre steder forsøkt tvangsassimilert. Ikke noen steder hadde de samme politiske status som majoritetsbefolkningen. I Tsjekkoslovakia, der det ikke fantes noen majoritetsbefolkning, ble tsjekkerne og slovakene i offisielle sammenhenger slått sammen til én kategori, i den bevisste hensikt å kunne definere tyskere, ungarere og rutener som minoriteter.¹² I Jugoslavia ble serbere, kroater og slovenere alle opphøyet til statsbærende folk (men ikke statistisk slått sammen) mens albanere og flere andre minoriteter ble politisk marginalisert.¹³ I praktisk politikk var tsjekkerne alene den dominerende nasjon i Tsjekkoslovakia mens serberne var det desidert mest statsbærende folk i Jugoslavia. Som er resultat av denne politikken fantes det over hele Øst-Europa betydelige befolkningsgrupper som i liten grad identifiserte seg med staten.

Etter andre verdenskrig beveget flere land i Øst-Europa seg flere skritt i retning av den etnisk rene stat i demografisk forstand. Tydeligst er dette i den nordligste del av regionen. Som en følge av folkemord, grenseendringer og massefordrivelse under og etter krigen gikk Polen over fra å være et kulturelt lappeteppes til å bli en av de etnisk mest homogene statene i Øst. Den jødiske, hviterussiske og ukrainske minoriteten ble så godt som eliminert. Noe tilsvarende skjedde i Tsjekkoslovakia etter at de fordrev 'sine' tyskere og mistet Rutenia til Sovjetunionen. Et tredje land, Ungarn, hadde helt siden Trianon-avtalen vært svært etnisk homogen. Landets territorium var blitt redusert til den ungarske kjerneområde som en straff for deltakelse på aksemaktens side under krigen.

Nettopp Polen, Ungarn og Tsjekkoslovakia er de tre østeuropeiske landene som har klart overgangen til vestlig demokrati og markedsøkonomi best etter kommunismens fall. Ungarn har vedtatt Øst-Europas mest liberale minoritetslovgiving mens Tsjekkia har foretatt en fredelig skilsmisse med Slovakia. Uten opprivende etniske konflikter stevner Den tsjekkiske republikk frem som den økonomiske omstillingens flaggskip. På Balkan har derimot avskaffelsen av kommunismen vært en langt mer smertefull prosess. Demokrati og markedsøkonomi fungerer vesentlig dårligere enn lenger nord. Samtidig kan vi konstatere at Balkan-statene i langt større grad har beholdt sitt tradisjonelle flerkulturelle preg enn de sentraleuropeiske statene har.

Det er fristende å se en 'lovmessighet' her: Den tilnærmet etnisk rene nasjonalstat er den stat som har de beste forutsetninger for å realisere den politiske nasjonalstat og å innføre et levedyktig demokrati. Den amerikanske statviteren Robert H. Dahl har på bakgrunn av et bredt empirisk materiale fra andre deler av verden konkludert med at 'polyarchy (= Dahls demokratibegrep. PK) is significantly less frequent in countries with marked subcultural pluralism.'¹⁴

¹² Carol Skalnik Leff, *National Conflict in Czechoslovakia*, Princeton 1988; Joseph Rothchild, *East Central Europe between the two world wars*,

¹³ Svein Mønnesland, *Før Jugoslavia og etter* Oslo 1992.

¹⁴ Robert A. Dahl, *Democracy and its Critics*, New Haven/London, 1989, ss. 254f.

Dahls utsagn er en rent empirisk generalisering og ikke en anbefaling til statsledere om å føre en bestemt type nasjonalitetspolitikk.¹⁵ Enkelte har imidlertid trukket den konklusjon at veien til en moderne demokratisk og inkluderende nasjonalstat går via kulturell homogenisering. Et levedyktig demokrati forutsetter en elementær enighet om grunnleggende verdier og spilleregler i samfunnet, hevdes det. Vel er det slik at demokrati og pluralisme henger intimt sammen, men de forskjellige politiske programmene som borgerne kan velge mellom må alle springe ut av en felles forståelse av hva demokrati er og hvordan det bør praktiseres. Der er slik elementær konsensus mangler, bryter kommunikasjonen sammen og muligheten for å oppnå kompromisser svekkes radikalt.¹⁶ Alvorlige problemer dukker imidlertid opp straks man spør etter hvilke *metoder* man i så fall skulle ta i bruk for å skape den etnisk homogene stat. I hovedsak tre virkemidler står til rådighet: folkeforflytninger, (tvangs)assimilering og folkemord. Ingen av disse metodene kan anbefales ettersom de alle medfører betydelig menneskelig lidelse og brudd på elementære menneskerettigheter.¹⁷

Man kan også stille spørsmål ved om det østeuropeiske empiriske materialet virkelig gir støtte til 'Dahl-hypotesen'. Ettersom Tsjekkoslovakia var en etnisk langt mer sammensatt stat enn Ungarn i mellomkrigstiden skulle vi forvente svakere demokratiutvikling i Tsjekkoslovakia enn i Ungarn, men det omvendte var tilfelle. Ungarn var det første østeuropeiske land hvor demokratiet ble avvirket igjen etter første verdenskrig, Tsjekkoslovakia det siste. Dette har utvilsomt sammenheng med at diaspora-spørsmålet - hensynet til de ungarske minoriteter i nabolandene - lå som en verkebyll i ungarsk politikk. Slik kan man nok si at det var etniske konflikter, om enn av en annen type, som hindret det ungarske demokratiet i å slå rot, men dette 'redder' ikke hypotesen. Det ungarske etniske kartet er idag i det store og hele uendret, men like fullt etterlever ungarerne den demokratisk styreformens langt bedre i dag enn de gjorde etter første verdenskrig. Vi bør med andre ord være svært forsiktige med å postulere en klar én-til-én sammenheng mellom etnisk homogenitet/heterogenitet og demokratipotensiale.

DET TIDLIGERE SOVJETUNIONEN

I likhet med Habsburgriket gikk tsarriket i løpet av forrige århundre over fra å være en overetnisk konglomeratstat til å bli stadig tettere identifisert med den største folkegruppen, russerne. Også i Russland ble denne prosessen drevet frem gjennom en kjedereaksjon av trykk og mottrykk. En viktig begivenhet ved starten av denne prosessen var det polske opprøret i 1863-64 som tsarmyndighetene besvarte med hårdhendt russifisering av de vestlige provinsene. Etter mordet på Aleksander II i 1881 ble russifiseringen utvidet til å gjelde stadig nye områder. Også tidligere meget lojale undersåtter som finnene ble fratatt hevdvunne rettigheter og friheter. Relativt forutsigbart utviklet det seg straks antitsaristiske stemninger i det finske folk, og Finland var et av de først områdene som erklærte sin uavhengighet i 1918.

¹⁵ Presisert av Dahl under en gjesteforelesning ved Universitetet i Oslo, 8. oktober 1992.

¹⁶ En fremtredende norsk representant for dette synet er sosiologen Sigurd Skirbekk.

¹⁷ Disse metodene diskuterer jeg i Pål Kolstø, 'The New Russian Diaspora. Russians Outside Russia. Minority Protection in the Soviet Successor States' *Journal of Peace Research*, vol. 30, no. 2, (mai 1993), ss.197-217 og i *Russians in the former Soviet republics*, op. cit. En fjerde løsningsforslag for å oppnå etnisk homogene stater som ofte blir nevnt, er grenseendringer. Som nevnt ovenfor vil denne metoden svært sjelden gi den ønskede effekt i Øst-Europa.

Som kjent ble det meste av det russiske imperium samlet igjen av bolsjevikene og gitt et forlenget liv i ny utgave. Etter Sovjetunionens nederlag i den kalde krigen gikk imidlertid staten i oppløsning for annen gang. Mange observatører nøler med å legge til: 'for siste', og ser for seg, med håp eller frykt, muligheten av en ny samling av den multietniske, overnasjonale russiske stat.

Selv om det av og til fremstilles som om USSR var en ren videreføring av Det russiske imperium i nye gevanter, så var det sovjetiske statskonseptet på ingen måte noen blå-kopi av det tsar-russiske. Like fullt var det flere viktige fellestrekk. I vår sammenheng er det spesielt viktig at den tradisjonelle østeuropeiske tilbøyelighet til å sette likhetstegn mellom 'nasjon' og 'etnisk gruppe' ble styrket i kommunistperioden gjennom den måten staten var organisert på.

På sentralt nivå i sovjetstaten dominerte etniske russere og andre slavere langt mer enn deres befolkningsandel skulle tilsi.¹⁸ I etterkrigstiden styrket også det russiske språk sin stilling som fellessovjetisk kommunikasjonsspråk. Det er på bakgrunn av slike forhold sovjetisk nasjonalitetspolitikk ofte er blitt oppfattet som et rent russifiseringsprogram.

Samtidig var Sovjetunionen en etnisk definert føderasjon der hver av delstatene (republikkene) var oppkalt etter den folkegruppe som tradisjonelt hadde var den største på republikkens territorium, de såkalte 'titulærnasjonene'. Fjorten nasjoner hadde fått tildelt hver sin Unionsrepublikk, som alle grenset ut mot USSR's yttergrense. Alle unionsrepublikkene hadde formell rett til å tre ut av Unionen.

¹⁹

En del mindre folkegrupper i Sovjetunionen, som enten var relativt små eller bebodde områder som ikke grenset opp mot USSR's yttergrense, ble tildelt delstater av lavere rang: Autonome republikker eller autonome fylker (oblaster). Disse territorielle enhetene hadde langt færre formelle rettigheter enn unionsrepublikkene, blant annet ikke rett til å tre ut av unionen. Enda lavere på rangsstigen stod de nasjonale kretser, hovedsakelig for små stammefolk i Sibir, som i visse henseende kunne sammenlignes med amerikanske indianerreservater. Nederst i det etniske hierarki stod et større antall etniske grupper - rundt femti i tallet - som ikke hadde noen egen autonom enhet i det hele tatt.

Ofte har det vært fremstilt som om hele den sovjetiske føderasjonen var et rent skalkeskjul for en strengt sentralisert enhetsstat.²⁰ Utvilsomt var delrepublikkenes autonomi sterkt begrenset på de fleste områder. Så godt som all økonomistyring ble dirigert fra Moskva, og det var overhodet ikke mulig å stille spørsmålstegn ved den offisielle statsideologien. Retten til å tre ut av staten var også illusorisk så lenge maktapparatet og maktviljen i sentrum var intakt. Like fullt var føderasjonsstrukturen en viktig realitet på enkelte felter, psykologisk så vel som

¹⁸ Arne Kommisrud, 'Det sovjetiske nasjonalitetsspørsmålet etter Stalin - en historisk-sosiologisk skisse', *Internasjonal politikk*, vol. 47 no. 3 1989, ss. 51-92.

¹⁹Den femtende unionsrepublikken - Den russiske føderative republikken (RSFSR) - hadde ingen titulærnasjon i streng forstand selv om det ofte er blitt oppfattet som om russerne fylte denne rollen. 'R'-en i RSFSR går tilbake på ordet 'Rossijskij' som knytter an til stat og territorium, ikke til etnisitet. Det offisielle navn på tsarens imperium var nettopp 'Rossijskaja'.

²⁰ Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, 1984.

institusjonelt. Den bidrog i høy grad til å opprettholde de etniske gruppenes felles identitet, og i tillegg til å gi denne identiteten politiske overtoner.²¹

Etno-kulturelle rettigheter var i Sovjetunionen systematisk knyttet til territorium. Sovjetstatens grunnleggere Lenin og Stalin kjente godt til austromarxistenes ideer om ekstraterritoriell kulturell autonomi, men hadde på et tidlig tidspunkt tatt avstand fra dem. Stalin hadde allerede i 1913 erklært at slik autonomi var uegnet som program for russiske marxister. På papiret tilbød bolsjevikene de russiske nasjonalitetene langt mer enn det austromarxistene ville gi de habsburgske minoritetene, nemlig rett til full selvbestemmelse, inklusive rett til å tre ut av staten og danne sin egen stat. Noe skinnhellig avviste de tanken om individuell-kulturell autonomi fordi denne modellen ikke gav de etniske gruppene mulighet til å danne egne stater.²²

Innenfor sine republikker hadde titulærnasjonene hevd på å få undervisning på sitt morsmål, i hvert fall på lavt nivå, kanskje også i den videregående skole og endog på universitetsnivå. I tillegg var det under Brezjnevs en klar tendens at titulærbefolkningen i stigende grad kunne dominere det politiske og kulturelle liv i republikkene. Dette avfødte en oppfatning av at delrepublikken fungerte som deres kvasistat.²³

Medlemmer av en nasjon som bodde utenfor 'sin' republikk hadde ikke tilsvarende rettigheter. De måtte gå på skoler hvor undervisningen foregikk på et annet språk enn deres morsmål (som regel russisk) og hadde heller ikke noe annet vern om sin kultur, selv ikke når de bodde i kompakte grupper. Den samme mangel på kulturvern gjaldt for de territorieløse minoritetene i sin helhet.²⁴ Dette var uten sammenligning de gruppene som var sterkest utsatt for assimilierungspress. Antallet nasjonaliteter i Sovjetunionen gikk gradvis ned for hver folketelling, hovedsakelig fordi noen av de minste autonomi-løse gruppene forsvant.

Selv om de sovjetiske unionsrepublikkene utviklet seg til drivhus for etnisk konsolidering, kunne de ikke karakteriseres som etniske nasjonalstater verken i demografisk eller konstitusjonell forstand. Med visse unntak fungerte hele Sovjetunionen som ett felles bolig- og arbeidsmarked, og det var betydelig migrasjon mellom de forskjellige delene av landet. Spesielt mobile var de nasjonalitetene som var kommet tidlig med i moderniseringsprosessen og hadde et høyere utdannelsesnivå enn gjennomsnittet i befolkningen. Dette gjaldt i første rekke russere og andre slavere, men også volgatatarer, jøder, armenere, m.fl. Det etniske mangfoldet som hadde preget unions-republikkenes befolkning fra starten av, ble slik forsterket for hver generasjon.

²¹ Grey Hodnett, *Leadership in the Soviet National Republics*. Oakville, 1979; Viktor Zaslavsky, 'Nationalism and Democratic Transition in Postcommunist Societies', *Dædalus*, Spring 1992, ss. 97-121.

²² I.V. Stalin, 'Marksizm i natsional'nyj vopros' (Marxismen og det nasjonale spørsmål, 1913) i *Sotsjinenija* (Verker), b. 2, ss. 290-367, Moskva 1946.

²³ Rasma Karklins, *Ethnic Relations in the USSR. The Perspective From Below*. Boston, 1986/1989.

²⁴ Det fantes unntak fra denne hovedregelen noen steder i noen perioder, men ekstraterritoriale rettigheter for minoritetsgrupper var så sjeldne at vi kan tillate oss å se bort fra dem. De fleste unntakene var knyttet til den storpolitiske situasjonen. F.eks hadde uigurene og dunganene i Sentral-asia egne skoler og aviser. Dette er to grupper som begge hovedsakelig holdt til på den kinesiske siden av grensen, og de sovjetiske lederne ønsket å kunne bruke dem som et diplomatisk pressmiddel mot sine kinesiske naboer.

Såvel unionsrepublikkene som de autonome enhetene på lavere nivå sendte egne representanter til Nasjonalitetskammeret i USSRs nasjonalforsamling, Det øverste sovjet. Dette var ikke uttrykk for noe etnokrati, ettersom de deputerte ikke representerte bestemte etniske grupper, men geografiske områder. Alle innbyggerne i f.eks. Tadjikistan stemte ved disse valgene på like fot, og de deputerte kunne like gjerne være etniske russere som etniske tadjiker.

ETTER SOVJETUNIONEN

Da unionsrepublikkene oppnådde politisk uavhengighet i 1991 trakk de slik med seg en dobbelt arv fra kommunisttiden: De var både etnisk definerte og etnisitets-nøytrale på en gang. Dette gav dem allerede i utgangspunktet en innebygget spenning med vidtgående konsekvenser for deres respektive nasjonsbyggingsprosjekter. Det kan ikke være tvil om at mange politiske uttalelser fra de nye statslederne vitner om en etnisk nasjonsforståelse og at dette er en rest av en inngrodd sovjetinspirert tankegang. Det er en utbredt oppfatning at titulærnasjonene 'eier' de nye statene mens de etniske minoritetene er 'gjester'.²⁵ Vanlig høflighet tilsier at man tar pent imot sine gjester, men man lar dem ikke ta del i styre og stell i huset. En slik tankegang gav f.eks. den ukrainske politikeren Mykola Kosiv uttrykk for i september 1994. Som formannen i Komiteen for kulturelle og åndelige spørsmål i Det ukrainske parlamentet erklærte han at

Ukraina er det ukrainske folks fedreland. Dette folket har realisert sin hellige rett til selvbestemmelse og har skapt den ukrainske stat hvor det også bor noen nasjonale minoriteter.²⁶

Men slike oppfatninger blir ikke stående uimotsagt. Nettopp Ukraina er en av de tidligere sovjetrepublikkene der det politiske nasjonalstatskonseptet står sterkt. Begge de første presidentene i landet, Leonid Kravtsjuk og Leonid Kutsjma, har konsekvent hevdet at selvbestemmelsesretten tilligger hele Ukrainas folk, ikke bare titulærnasjonen.

I alle republikkene er det sterke krefter som vil virkeliggjøre den politiske nasjonalstat men også innflytelsesrike grupper som arbeider for å realisere det etniske statsprosjektet. I likhet med sine foregjengere, unionsrepublikkene, står de sovjetiske arvtakerstatene og vipper mellom det politiske og det etniske statskonsept.²⁷ Vilken side de til slutt vil falle ned på er ikke klart. Utviklingen de senere årene har vist at det er rom for betydelig påvirkning utenfra: Politisk og diplomaitisk press fra andre stater og moralsk-didaktisk press fra internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner.

Bare i et par av de sovjetiske arvtakerstatene har et eklatant etnisk nasjonsbegrep nedfelt seg offisielle dokumenter. I første rekke dreier dette seg om stater der titulærnasjonen har en svak og tallmessig liten intellektuell elite. De klareste feilskjærene i så måte kan man

²⁵ En av de tidligere lederne for det reformerte estiske kommunistpartiet, Mikk Titma, gir uttrykk for en slik tankegang når han i en artikkel fra 1992 omtaler titulærnasjonene i unionsrepublikkene som 'historically shaped nations, that owned a determined territory'. Se Mikk Titma & Nancy Tuma: *Migration in the Former Soviet Union*, Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. 22-1992. Titma er på ingen måte noen nasjonal-radikaler, i den pågående nasjonalitetsdebatten i Estland oppfattes han som meget moderat.

²⁶ *Holos Ukraini*, 16. september 1994.

²⁷ Pål Kolstø. *National Minorities in the Non-Russian Soviet Successor States*, RAND report DRU-565-FF, November 1993

konstatere i Moldova og Kirgizistan.²⁸ I 1991 erklærte den moldoviske nasjonalforsamlingen Moldova som en uavhengig stat 'i erkjennelse av vårt folks tusenårige historie og dets uavbrutte statstradisjon innenfor de historiske og etniske grenser for nasjonsdannelsen.'²⁹ Den etniske definisjon av nasjonsbegrepet stikker her hoven umiskjennelig frem. Dette gir noe av bakgrunnen for de etniske konfliktene i Moldova i 1991 og 1992 som toppet seg i en kortvarig borgerkrig sommeren 1992.³⁰ Senere har de moldoviske myndigheter klok av skade lagt retorikken kraftig om. Mens det tidligere het at Moldova er en moldovisk nasjonalstat der det også bor ikke-moldovere, er den offisielle holdningen idag at Moldova er en multinasjonal stat. Chisinau er også beredt til å gi enkelte minoriteter ikke bare individuell-kulturell, men også territoriell autonomi.³¹

I Kirgizistan i Sentral-Asia slår den nye grunnloven fast at

Vi, Kirgizistans folk,
vil arbeide for kirgizernes nasjonale renessanse og beskytte og utvikle interessene til dem
som representerer andre nasjonaliteter. (...) Vi bekrefter vår troskap overfor
menneskerettighetene og overfor nasjonalstatsidéen. (*natsional'naja gosudarstvennost'*)³²

Dette er uheldige og noe ubehjelpelige formuleringer som langt på vei slår hverandre ihjel. De har gitt den ikke-titulære befolkningen en sterk mistanke om at selv om alle grupper skal behandles likt i det frie Kirgizistan så vil én gruppe vil være klart likere enn de andre. Strømmen av slaver som har forlatt Kirgizistan i de senere årene har vært stri. Det hjelpe lite at demokratibygging i form av partiutvikling og mediapluralisme er kommet relativt langt i Kirgizistan.

Selv om det har vært få tilfeller av eksplisitt, offentlig etnisk favorisering i de andre sovjetiske arvtakerstatene, betyr ikke det nødvendigvis at nasjonsbyggingen har vært etnisitetsnøytral. I f.eks. Turkmenistan og Uzbekistan gis titulærbefolkningen ikke på noen måte noen særstillingen i landets nye grunnlov men etniske turkmenere/etniske uzbeker har likevel i stigende grad monopolisert toppstillinger i statsadministrasjon, kulturliv og det økonomiske liv. Den slaviske befolkningen frykter for politisk og sosial marginalisering.³³

I samtlige av de nye statene knyttes den nye statsnasjonens identitet på flere måter tett opp til titulærnasjonens identitet og kulturelle verdier. Overalt er titulærnasjonens språk gitt status som statens offisielle språk. Språksaken er det mest ømtålelige stridsemne i nesten alle de nye statene i det tidligere Sovjetunionen. Det dreier seg ikke bare om å løse praktiske kommunikasjonsproblemer borgerne imellom, men like mye om de etniske gruppenes relative prestige. Mange steder har de russiskspråklige minoritetene krevd at russisk må gis status som statspråk nummer to, eller i det minste en offisiell anerkjennelse som 'medium for interetnisk kommunikasjon'. I noen tilfeller har de oppnådd det siste, men aldri det første.

²⁸ Pål Kolstø, Nasjonsbygging i Eurasia, *Nordisk Østforum*, 1995/1.

²⁹ 'Deklaratsija o nezavisimosti Respubliki Moldova', Chisinau, 27. august 1991.

³⁰ Pål Kolstø & Andrei Edemsky med Natalya Kalashnikova, 'The Dniester Conflict: Between Irrendentism and Separatism', *Europe-Asia Studies*, vol. I, no. 6 (1993) ss. 973-1000.

³¹ Vladimir Socor, 'Gagauz Autonomy in Moldova: A Precedent for Eastern Europe?', *RFE/RL Research Report*, vol. 3, no. 33, 26 August 1994, ss.20-28.

³² *Slovo Kyrgyzstana*, 29. desember 1992, s. 2.

³³ Paul Kolstoe, *Russians in the Former Soviet Republics*, London/Bloomington 1995.

Med to unntak er hele den fastboende befolkning i de nye statene blitt anerkjent som medlemmer av den politiske nasjon, uavhengig av etnisitet, fødested, morsmål, o.l. Unntakene er Estland og Latvia der bare de som var borgere av den uavhengige estiske/latviske stat i mellomkrigstiden og deres etterkommere ble innrømmet automatisk statsborgerskap. Alle andre måtte oppfylle til dels strenge krav angående botid i landet, ferdigheter i titulærbefolkningens språk, m.m. Enkelte grupper, f.eks. tidligere ansatte i Sovjetunionens væpnede styrker, blir nektet statsborgerskap på prinsipielt grunnlag.

I det store og hele har den estiske og latviske argumentasjonen bak disse bestemmelsene vært konstitusjons-juridisk og ikke etnisk begrunnet, og langt på vei har disse landene også oppnådd internasjonal aksept for sine statsborgerskapslover. Samtidig er det klart at den juridiske argumentasjonen uttrykker en frykt for at titulærbefolkningen ikke vil være i stand til å prege landets kultur i tilstrekkelig grad dersom for store grupper av dårlig integrerte minoritetsgrupper får permanent bostedstillatelse og fulle borgerrettigheter. På enkelte punkter i statsborgerskapslovene i begge land skinner den etniske hensikt klart igjennom. Særlig gjelder det bestemmelsen om at vanlige krav til botid og språkkunnskaper skal fravikes dersom søkeren er etnisk ester/etnisk latvier. I Latvia vedtok parlamentet sommeren 1994 også et kvotesystem som regnet ut hvor mange ikke-latviere som skulle kunne naturaliseres hvert år i prosent av den etnisk latviske befolkning i landet. Bare som en følge av sterkt internasjonalt press ble dette vedtaket opphevet igjen.

RUSSLAND

Bare én av de nye statene i Eurasia har hele tiden offisielt definert seg selv som en 'multinasjonal' stat, nemlig Russland. Det finnes russiske nasjonalister som ønsker å omgjøre Russland til en etnisk nasjonalstat for russere, men de er så fåtallige at vi kan se bort fra dem. For russere flest, ikke minst for dem vi vanligvis forstår som 'nasjonalister', er nasjonal identitet i første rekke knyttet til territorium og stat, ikke til etnisitet og kultur.³⁴ Slik sett skulle forholdene presumptivt ligge til rette i Russland for et politisk overetnisk statsprosjekt.

Men om russiske myndigheter temmelig sikkert vil styre klar av etno-nasjonalismens Skylla er det en fare for at de vil dradd ned av imperiets Kharybdis. Russland er ikke bare en tidligere sovjetrepublikk, det er også restene av det imperiale sentrum. Anthony Smith diskuterer i sin bok *National Identity* hvorvidt det er mulig for et tidligere imperium å foreta en omstilling til en nasjonalstat, og konkluderer med at dette i beste fall er meget vanskelig. I Russlands tilfelle er denne prosessen i betydelig grad blitt lettet ved at det imperiale sentrum er berøvet svært mye av sitt etnisk uensartede oppland, og som Smith bemerker: 'Movement towards the goal of the nation-state has been swifter where the dominant *ethnie* and its rulers have been able to divest themselves of their imperial heritage, usually by redrawing their borders, as in the Turkish case.'³⁵ Likevel er denne prosessen langt fra smertefri selv i slike tilfeller, noe ikke minst Smiths kroneksempel, Tyrkia, tydelig vitner om.

I dagens Russland er periferien fortsatt preget av ikke-russiske etniske grupper med sterkt utviklet egen-identitet. Mange av dem er innvilget territoriell autonomi. Dette er en arv fra sovjettiden som i noen grad er blitt utbygget og forsterket i den nye grunnloven av 1993.

Russland er ikke bare offisielt multietnisk, men i likhet med den tidligere Sovjetunionen er landet også definert som en føderalstat, sml. statens offisielle navn: 'Den Russiske

³⁴ Sven Gunnar Simonsen, 'Dilemma of Dominance. Nation and Empire in Russian Nationalist Ideology', Department of Political Science, Universitetet i Oslo, 1993.

³⁵ Anthony Smith, *National Identity*, Harmondsworth, 1991, s. 102.

(*Rossijskaja*) Føderasjonen'. Tor Egil Førland har bemerket at hvorvidt en føderasjon også kan være en nasjonalstat er et empirisk spørsmål: Det avhenger av hvilket nivå befolkningen knytter sin primære kollektive identitet til.³⁶ Dette, vil jeg hevde, kan i prinsippet gjøres gjeldende også for etnisk definerte føderasjoner.

Toneangivende russiske nasjonalitetsekspertter har tatt til orde for et russisk nasjonsbyggingsprosjekt hvor de etniske gruppene innrømmes *både* individuell-kulturell og territoriell autonomi, *og* samtidig utvikler en sterk, samlende politisk identitet som Russlands Folk ('folk' her som entallsord.)³⁷ Dette prosjektet bør ikke avvises som ugjennomførbart, men vil i beste fall kreve mye tid, kløkt og fintfølelse. Krigen i Tsjetsjenia gir en klar indikasjon på at slik kløkt er mangelvare i Kreml under den nåværende ledelse.

Som en følge av de store politiske omveltningene i 1989-91 gikk alle de tre føderalstatene i østblokken i oppløsning og ble erstattet med en serie mindre stater. Med få unntak definerer disse statene seg som 'nasjonalstater'. De sterke etniske konfliktene som er kommet til overflaten etter kommunismens fall har imidlertid fått mange til å spørre seg om ikke selve nasjonalstatsmodellen er uegnet i Øst-Europa.

Svaret man gir er helt avhengig av hvilken definisjon av nasjonalstaten man opererer med. Dersom man har i tankene den politisk-territorielt avgrensede moderne stat, må svaret utvilsomt være nei. Det ville være meningsløst å anbefale østeuropeerne å bli stående på, eventuelt vende tilbake til, et førmoderne utviklingsnivå.

Rimeligvis er det ikke dette nasjonalstatbegrep det siktes til når det tales om nasjonalstatens uegnethet som eksportvare. Derimot legger man til grunn det etniske nasjonalstatsbegrep, nasjonen definert som det kulturelle fellesskap. Men ettersom det jo ikke er denne nasjonalstaten som er utviklet i Vest, kan den heller ikke noensinne bli en vestlig eksportartikkel.

Påstanden om nasjonalstatens uegnethet i Øst bygger implisitt eller eksplisitt på et premiss om at denne statsformen uvegerlig endrer karakter straks den forlater Vest-Europa og omplantes i fremmed jordsmonn. Mennesker i andre deler av verden har helt andre tradisjoner og forestillinger om hvordan man organiserer det sosiale fellesskap. Disse forestillingene trekker de med seg inn i det de kaller 'nasjonalstaten'. Nasjonalstaten gjennomgår en metamorfose straks den krysser Oder-Neisse -- og *a fortiori* når den krysser Middelhavet og Bosphorus.

Dette argumentet er nær beslektet med forklaringen på hvorfor (det vestlig-representative) demokrati har så vanskelig for å slå rot utenfor Vesten. For de fleste av oss er dette likevel ikke et argument mot demokratiets almenyldige verdi, men snarere en påminnelse om at demokratibyggning tar svært lang tid, og ikke minst at det må tas hensyn til lokale kulturelle forhold. Det samme gjelder i høy grad for nasjonalstatenstanken.

DEN MULTINASJONALE NASJONALSTAT

³⁶ Tor Egil Førland: '(Den europeiske) nasjonalstaten: En truet art?' i Svein Gjerdåker, Tor Skålnes og Terje Tvedt: *Nasjonalstaten under press?*, Oslo 1994, s. 48.

³⁷ Valerii Tishkov, *Nationalities and Conflicting Ethnicity in Post-communist Russia*, United Nations Research Institute for Social Development, March 1994

Den relevante problemstilling i de fleste østeuropeiske hovedsteder er ikke 'for eller imot nasjonalstaten', men 'hvilken nasjonalstat skal vi utvikle?' Om 'nasjonalstat' aldri så mye er proklamert som statsmodell i de nye hovedstedene betyr ikke det at den er realisert allerede. De nye statene er tvertimot med Rogers Brubakers uttrykk 'nationalizing states': De er inne i en rivende identitetsutvikling med nasjonalstaten som et fjernt siktemål.³⁸ Hvor dette målet vil ligge i det politiske landskap er avhengig av de veivalg som foretas underveis.

Alexander Motyl - amerikansk statsviter med etniske røtter i Ukraina - har bemerket at de nye statene i det tidligere Sovjetunionen (in casu Ukraina) kan legge til grunn tre prinsipper for sitt nasjonsbyggingsprosjekt. Det første er 'the exclusionary principle' som definerer alle etniske minoriteter ut av nasjonen. Denne modellen leder til etnokrati dersom minoritetene fortsetter å bli boende i landet, og til den etniske renhetsstat dersom de blir lokket/presset til å forlate det. Denne modellen er ikke bare etisk forkastelig men også politisk svært farlig.

'The inclusionary principle' oppfattes vanligvis som alternativet til 'the exclusionary principle', påpeker Motyl. Et inkluderende nasjonsbyggingsprogram gir alle innbyggere like politiske rettigheter uavhengig av rase, språk, etnisitet, religion, etc. Når det gjelder de kulturelle og symbolske sidene ved nasjonsbyggingen tar det utgangspunkt i titulærbefolkningens språk og historiske tradisjoner. Disse gjøres til statens kulturgrunnlag, mens minoritetskulturene garanteres beskyttelse og kanskje også en viss økonomisk støtte. I motsetning til titulærbefolkningens kultur er minoritetskulturene politisk irrelevante. De representerer subkulturer, ikke statens kultur.

I de fleste nye stater i det tidligere Sovjetunionen legges en variant av det inkluderende nasjonsbyggingsprosjektet til grunn, i hvert fall offisielt. Det er mot denne modellen Motyl setter inn sin kritikk. Hans hevder at den oppgaven de postsovjjetiske lederne står overfor er å omgjøre de tidligere sovjetrepublikkene til politiske, økonomiske og territorielle enheter.

'But before Ukraine's liberal elites can even attempt to put these ideas into practice, they will have to overcome their major intellectual obstacle to such policies--inclusionary nationalism! Although inclusionary Ukrainian nationalism is certainly preferable to the exclusionary variety and it is not necessarily inconsistent with a state-based national identity, it too views the ethnically Ukrainian nation as the cornerstone of state-building.'³⁹

Motyl gir få konkrete opplysninger om hvordan han tenker seg en strengt etnisitetsnøytral nasjonsbygging. I praktisk politikk vil den kanskje ikke alltid adskille seg så meget fra et inkluderende etnisk prosjekt. Men det analytiske skille Motyl innfører er viktig og klargjørende. Altfor ofte er det inkluderende nasjonsbegrep ureflektert blitt oppfattet som identisk med 'det politiske nasjonsbegrep'.

Vellykket nasjonsbygging i Øst krever etter min oppfatning at to vilkår blir oppfylt: At det politiske, overetniske nasjonalstatsbegrep legges til grunn, og at alle etniske grupper sikres reelle utfoldesmuligheter. Dette er strengere krav enn de som vanligvis har vært praktisert i Vest-Europa. Her har små etniske minoriteter ofte blitt ofret på det politiske

³⁸ Rogers Brubaker, 'National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands', paper prepared for the American Sociological Association Annual Meeting, Miami, 17 August 1993.

³⁹ Aleksander J. Motyl, *Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism*, N.Y. 1993, s. 80.

nasjonsprosjektets alter. Øst-Europa bør ikke bare lære av våre positive erfaringer men også av våre feil.

Et ideal for nasjonsbygging i Øst som tar høyde for de etniske og politiske realiteter vil være 'den multinasjonale nasjonalstat.' Denne termen er bevisst paradoksal for at brukerne konstant skal bli minnet om nasjonsbegrepets dobbelthet i moderne østeuropeisk språkbruk. Det mindre paradoksale uttrykket 'den multietniske nasjonalstat' er ikke like egnet fordi 'etnisk' i østeuropeiske ører blir et altfor svakt ord. 'Etnisk gruppe' oppfattes svært ofte som ensbetydende med 'etnografisk materiale' - byggmateriale i andre nasjoners nasjonsbyggingsprosjekter. I motsetning til 'etnisk gruppe' er 'nasjon' en gruppe med klare rettigheter.

Dersom man karakteriserer en stat som 'multietnisk nasjonalstat' konstaterer man at det finnes flere etniske grupper innenfor statens grenser, men sier ikke noe om forholdet mellom dem eller hvordan dette forholdet bør utvikle seg. Den 'multinasjonale nasjonalstat', derimot, er et normativt begrep som gir staten i oppgave å hegne om de enkelte gruppenes rettigheter. Disse rettighetene kan i enkelte tilfeller ha politisk karakter i form av etnisk-territoriell autonomi. I de statene hvor slik autonomi allerede er innført (som i Russland) vil det ikke være mulig å avskaffe det igjen uten at minoritetene får mistanke om at de vil bli helt rettsløse.

Østeuropas og Russlands historie har vist at det multikulturelle imperium ikke er i stand til å demme opp for den etniske nasjonalstaten. Tvertimot kan det hevdes at i denne delen av Europa ble nasjonsbegrepet så sterkt etnifisert nettopp fordi imperiestatene overlevde så lenge som de gjorde. Av samme grunn står det politiske nasjonsbegrepet svakt. Det er imidlertid en feilslutning å tro at den politiske nasjonalstat er uegnet i Øst fordi den kan utarte til etnisk nasjonalstat. Tvert imot vil nettopp en politisk nasjonalstat kunne fungere som et bolverk mot etnokratiet.

Jeg takker Arne Kommisrud for verdifulle kommentarer.